

Iš šių pavyzdžių gali susidaryti įspūdis, kad Nevarėnuose galūninis *e* iš esmės vienintelis senovinių *-*id(s)* ar *-*él(s)* reprezentantas. Iš tikrųjų šnektose aiškiai dominuoja ne *-ė*, o *-ę*; net čia minėtuose pavyzdžiuose dažniau girdėti ne atvirieji, o uždarieji galūnių variantai. Tačiau *-e* ir *-ę* vartojimas nėra visai fakultatyvinis. Detaliau įsigilinus į faktus, gana aiškiai matyti, kad tų garsų pasirodymą gana griežtai lemia (a) kalbos tempas, (b) vadinamasis „loginis“ kirtis ir ypač (c) informanto amžius. Visiškai galūninio *e* nevarvoja jaunoji karta³. Senųjų kalboje⁴ jis būna visai „dėsningas“ tiktai stipriai kirčiuotuose frazės žodžiuose, kai kalbama palyginti lėtai (vadinamuoju *lento* stiliumi) arba kai tariami izoliuoti žodžiai. Greitoji (*allegro* stiliaus) tiek senųjų, tiek jaunųjų kalba šiuo atžvilgiu visai sutampa: joje galimos tik *-ė*, *-ės* tipo galūnės.

Iš šių pastebėjimų plaukia, mūsų supratimu, esminė metodinė išvada: ieškant galūninio *e* kitose šiaurės žemaičių šnektose (kad tokių šnektų pasitaikys ir daugiau, nebėra beveik jokios abejonės), reikia orientuotis į tokius žodžius, kurių priešpaskutinis skiemuo turi *a*, *e* (*kârvės*, *pėlės*, *rėjė*, *prādžė* ir kt.) ir, kiek įmanoma, stengtis, kad informantai pavartotų tuos žodžius izoliuotai. Visiškai čia negalima pasikliauti jaunimo (studentų, moksleivių, pokarinės inteligentų kartos) informacija. Laikantis tokių sąlygų, jau pavyko netikėtai pastebėti, kad *e* nėra svetimas net Mažeikių zonos šnektoms (pvz.: Tirkšlių, Žemalės, Leckavos), bet ten jis įmanomas tik *a* absoliutinėje galūnėje – tokiose formose, kaip *prādžė*, *vāldžė*, *vėsėlė*⁵. Uždaroje galūnėje net lėtakalbiai 80–90 metų žmonės tos zonos šnektose tetaria tik *ę*, pvz.: *kârvės*, *pėlės*, *vėsėlės*.

Baigdami šias (tur būt, paskutines) pastabas apie atvirąjį galūninį *e*, neiškenčiam nepacitavę sakinio iš Darvino Juto autobiografijos: „Lengva nepastebėti nors ir labai akivaizdaus reiškinio, jei prieš tai niekas į jį neatkreipė dėmesio“⁶.

T. Juškaitė, A. Girdenis

Apie vieną konstrukciją

1. Paminėtini gana reti lietuvių k. sakiniai:

– *Motinėlė kur? – Miega, sakės galva gelianti* LzP 117. *Karalius norėjo atkalbėti, sakė esanti labai toli tarp miškų tik maža trobelytė* LPs 196. *Matas anąkart pasakojo (...), sakė jau griūvęs tas bokštas* SimA 59. *Jie sakė – karą vokiečiai prakišę* TilvU 116.

³ Ne tik nevarvoja, bet normaliomis (įprastinio, o ne „lingvistinio“ bendravimo) sąlygomis nepastebi to garso vyresniųjų kalboje. (Savo idiolekte galūninio *e* neturi ir šių pastabų bendraautorė, Nevarėnų šnektos atstovė.)

⁴ Kritinė amžiaus riba eina mažiaug tarp 70 ir 50 metų.

⁵ Ir šiuo atveju formos su *e* yra absoliučiai svetimos jaunesnės kartos tarmės atstovams.

⁶ Č. Darvinas. Rūšių atsiradimas, V., 1959, p. 42.

Jie ypatingi tuo, kad viename sakinyje („fragmente“) susidaro du predikatiniai centrai, plg. *Motinėlė sakės galva gelianti. Karalius sakė esanti trobelytė. Matas sakė griūvąs bokštas. Jie sakė karą vokiečiai prakišė¹.*

Nuo įprastinių sudėtinių (sujungiamųjų ar prijungiamųjų) sakinių jie, be jungtukų, šiuo tuo skiriasi: a) antrasis tarinys išreikštas dalyviu (*gelianti, esanti, griūvąs*), b) sangražinė forma *sakėsi* taip pat rodo vieno tarinio nepakankamumą, jo būtiną ryšį su kitu tariniu, plg. *sakosi žinąs, tariasi galįs...²*

Todėl reikia manyti, kad jų (statinis) bicentriškumas turi (dinaminio) monocentriškumo bruožų.

2. Tokių sakinių susidarymą, matyt, reikėtų sieti ne su elipse (pauzės, atrodo, čia nėra), bet su tokiomis konstrukcijomis:

Žmogus pasisakė esąs tas numirėlis Užb 267. *Pasisakė jisai turtingas kunigaikštis esąs* KrvA 47. *Jis labai pučiasi, manosi esantis koks bokšto* pelėda BlčA 303. *Šis pasisakė esąs tas pats* žaltys Užb 150. *Vieną dieną atėjo kažkokia moteris. Pėsčia. Sakėsi esanti* Martinaitienė iš *Ašpurvių* SimO 264. *Bet jei jis dar kartą sakytų esąs bajorų sūnus, tuomet jau ne — ir būrai jaučia savigarbą* Sim A 57.

Skirtumas jų tas, kad antruoju atveju (2) dalyvis yra autosubjektinis (priklauso tam pačiam veiksmiui), plg. *Jis pasigyrė esąs daktaras* Blč T 162, o pirmuoju atveju (1) — heterosubjektinis, plg. *Matas sakė griūvąs bokštas*.

Čia daiktavardis jau pretenduoja į antrąjį veiksnį (*bokštas*), kur anksčiau tebuvo vardinė tarinio dalis (*numirėlis, kunigaikštis...*).

2.1 Kad tokios konstrukcijos gali įvairiai vystytis, rodo ir tai, jog vietoj dalyvių kartais pasakomos ir kitokios tarinių formos:

Silva sakosi bandys / Dirbt aeroplaną MarcL 22. *Monika sakėsi viską* mėsų Cv 71. *Savanoris sakėsi čia gyventi nenorėtų, bet atvažiuot, nueit į teatrą — norėtų* CvŽ 71.³

¹ Apie juos užsiminta probėgomis, žr. V. Sirtautas, Veiksmažodinis tarinys dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, kand. dis., Šiauliai, 1968, p. 311, 1 išn. Jos, atrodo, pažįstamos Gargžduose, Naumiestyje (Šilalės r.) ir, gal būt, dar kai kur. J. Tarvydas atsiuntė keletą sakinių iš Kulių, pvz., *Sakės rankos tirpstančios*.

Skrybys ženklas, atrodo, nereikalingas (kitame leidime jo nėra).

² Ten pat, p. 305–308 su nurodyta literatūra. J. Marvanas tokių veiksmažodžių formas vadiną pseudorefleksyvinėmis (žr. И. Марван, О некоторых предикативных функциях лютского причастия, „Kalbotyra“, IV, 1962, p. 36).

Dabar gana dažnai jau vartojamos ir nesangražinės formos: *Motina sakė eisianti pas žandarą* SimO 130.

³ Galimos (tarmėse) ir dalyvinės tariamosios nuosakos konstrukcijos, pvz., *sakėsi norėtuminti* (plg. A. Kučinskaitė ir K. Morkūnas, Retos lietuvių kalbos tariamosios nuosakos formos, MAD, t. 1 (16), 1964, p. 215 t. t.; A. Vidugiris, LKK, VII, 1964, p. 190–191; V. Sirtautas, min. veik., p. 152).

3. Šiuo straipsneliu norėjome atkreipti dėmesį į konstrukcijas, kurias vertėtų palyginti su kitų kalbų analoginėmis konstrukcijomis bei plačiau patyrinti, turint žinoma, didesnę pavyzdžių kiekį.

Sutrumpinimai

- BlĖA = H. K. Anderseną Pasakos, vert. J. Balčikonis V., 1957.
BlĖT = Tūkstantis ir viena naktis, vert. J. Balčikonis, V., 1958.
Cvž = P. Cvirka, Žemė maitintoja, V., 1956.
KrvA = V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, V., 1955.
LPs = Lietuviškos pasakos, paruoš. J. Stukas, V., 1969.
LzP = Lazdynų Pelėda, Ir pražuvo kaip sapnas, K., 1947.
Marcl = J. Marcinkevičius, Laukinė kriaušė, V., 1961.
SimA = I. Simonaitytė, Aukštųjų Šimonių likimas, K., 1946.
SimO = I. Simonaitytė, ...O buvo taip, V., 1960.
TilvU = T. Tilvytis, Usnynė, V., 1962.
Užb = Užburta karalystė, V., 1957.

V. Sirtautas

DĖL LINKSNIŲ FLEKSIJOS HOMONIMIJOS¹

Linksnivimo ir kitų morfologinių formų homonimiją lingvistai jau seniai laiko viena iš priežasčių, dėl kurios kalbos sistemoje vienos formos pakeičiamos kitomis. Tačiau elgiamasi labai nevienodai. Homoniminių formų vengimo tendencijos reikšmė neretai gerokai perdama. Panašiai kaip lingvistinė analogija, toji tendencija kartais paverčiama savotišku įrankiu, kurį imama vartoti aiškinant visokius morfologinės sistemos pakitimus, jeigu jų nušviesti nepajėgia fonetiniai dėsniai. Betgi neretai susiduriame ir su priešingu atveju, kai homonimijos vaidmuo formų raidai neįvertinamas, laikomas nereikšmingu ar net visai ignoruojamas. Tai rodo, kad svarbu detaliam iširti patį formų homonimijos reiškinį, visų pirma, išaiškinti tuos atvejus, kuriais kalbos sistema formų homonimiją pakenčia, kitaip sakant, nustatyti tikslias jos leistinum ribas.

Šiuo tikslu buvo suregistruoti ir išanalizuoti baltų kalbų, visų pirma lietuvių kalbos linksnivimo formų homonimijos reiškiniai. Tirtos, žinoma, ne tik dabartinės kalbos, bet ir senųjų raštų, taip pat tarnėse turimos homoniminės formos. Asmenavimo sistemos ir kitokios formos į tyrinėjimą nebuvo įtrauktos. Tai tolimesnio darbo uždavinys.

Čia pateikiami atlikto tyrimo rezultatai.

Visų pirma reikia konstatuoti, kad baltų kalbose linksnivimo formų homonimija pasižymi didele įvairove. Pagal intensyvumą ji gali būti visiška, pvz., latvių *galvas* – žodžio *galva* 'galvą' vienaskaitos kilmininkas ir daugiskaitos vardininkas, ir nevisiška, pvz., atitinkamos lietuviškos formos gen. sing. *galvōs* ir nom. pl. *galvos*, kurios turi tą pačią fleksiją, bet viena nuo kitos skiriasi kirčio vieta.

Pagal kilmę homonimija gali būti paveldėta iš žilos senovės, pvz., tik ką minėtose formose lietuvių galūnė *-os* ir latvių *-as* išsirutuliojo iš baltų **-ās*, kurią turėjo abu nurodyti linksniai.

¹ Pranešimo, skaityto 1971 m. Rygoje įvykusioje konferencijoje, skirtoje linksnio kategorijai kalbos struktūroje bei sistemoje nagrinėti, santrauka.